

BYGG NADS VÅRD

TIMMER

Trä har under lång tid varit det vanligaste byggnadsmaterialet på landsbygden. Sedan medeltiden har knuttimring dominerat tekniken i de barrskogsrika delarna av Sverige. Metoden att timra med sk utknutar började försvinna tidigast i Bohuslän och andra skogsfattiga delar av nordvästra Götaland. Redan på 1700-talet gjordes släta knutar även på allmogens byggnader. Ibland sågades redan befintliga hörnknutar bort för att ge byggnaden ett mer modernt utseende. Samtidigt blev det allt vanligare att husen kläddes med bräder och att de målades. Timringen fortsatte att vara den vanligaste stombyggnadstekniken på landsbygden under hela 1800-talet. Först i och med industrialiseringen kunde sågverken framställa billiga sågade och hyvlade produkter i stor mängd. Detta tillika med att nya stilideal trädde fram gjorde att timringen övergavs kring sekelskiftet 1900.

Den andra traditionella träbyggnadstekniken, skiftesverk, var huvudsakligen knuten till de södra lövskogsregionerna. Konstruktionen utgörs av liggande, halvkluvna stockar eller plankor vars spetsade ändar är infällda i spår i stående stolpar. Stolparna är sammanhållna av stockar som upptill kallas hammarband

och nedtill syllar. Metoden är materialbesparande, men fordrar större hantverksinsats än knuttimring. Ursprungligen var ek det viktigaste virket, men även furu har använts i vissa trakter. Så sent som under 1800-talets andra hälft var skiftesverk en allmän byggnadsteknik i hela Götaland, dock mindre vanlig i trakter med god tillgång på timmer, t ex Smålands och Västergötlands högland.

Resvirke är en sammanfattande benämning på olika träbyggnadstekniker som har det gemensamt att väggarna utgörs av stående virke. Det är en förenklad timmerkonstruktion som blev allmän kring sekelskiftet 1900 när höga fönster- och dörröppningar blev vanligare.

Timmerbygandet har en lång tradition. Det finns månghundraåriga timmerbyggnader bevarade. Flera timmerstommar har ansetts besitta ett så stort värde att de flyttats eller återanvänts. Man har helt enkelt plockat isär huset i sina beståndsdelar och använt timret på nytt.

Skador

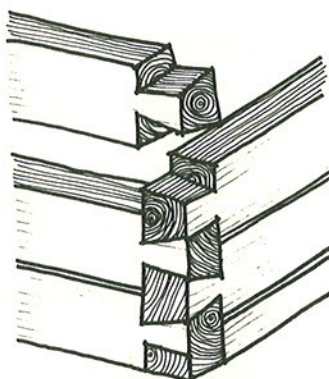
Timmerstommens vanligaste skada är röta kombinerat med angrepp av trägnagande insekter. Skadorna är normalt inte så allvarliga som de ser ut. Den del som oftast är rötskadad är syllstocken, d v s den nedersta stocken.

Hur rötskadorna uppträder beror på om det är gran- eller furutimmer. Granvirke ruttar från kärnan och utåt, furuvirke omvänt. En furustock som ser mycket rötskadad ut har ändå oftast en frisk kärna som är tillräckligt stark för att bära upp väggen. Stöckar av gran är mera vanskliga, eftersom de på ytan kan se bra ut men ändå vara uppruttna inuti. I gengäld är det ovanligt med gran i timrade väggstommar.

Hos alla typer av trähus är bröstningen, väggdelen under fönstren, mycket utsatt för röta. Väta tränger in vid fönstrets nederdel, och sug in i väggen som därför ständigt står fuktig och mottaglig för rötangrepp. En annan skada, som uppträder på byggnader som stått utan tillsyn en längre tid, är att väggens översta stock rötskadas. Skadan uppstår när taktäckningsmaterialet; pannor, plattor, stöckor etc, av vind eller andra orsaker kommer i oordning vid takfoten.

Dubbelhaksknut är en vanlig äldre knuttyp.

Släta knuttyper från liggimringens sista skede, slutet av 1800-talet och något årtionde in på 1900-talet. Timret hade nu blivit ett stommaterial, i regel avsett att beklädas på bägge sidor.

Underhåll och inståndsättning

Timmerstockarna kan ha omfattande skador i ytveden utan att väggens hållfasthet är i fara. Timmerstommen är nämligen mycket överdimensionerad, både vad gäller hållfasthet och väderpåverkan. Det finns timrade byggnader i Sverige som är över 500 år, och på vilka inga nämnvärda underhållsåtgärder har behövts. Vanligtvis behöver inget annat göras än att tillse att eventuell pågående skadegörelse, orsakad av fukt och väta, stoppas.

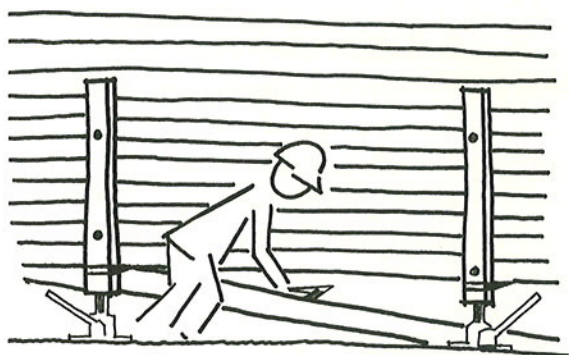
Skador på en timrad stomme kan normalt uppstå av två olika anledningar. Den ena är att timmerstockarna blir våta genom att taket inte är tätt eller att takavvattningen sker på ett olämpligt sätt. Många gamla byggnader saknar ursprungligen hängrännor. Det gör att takvattnet slår mot nedre delen av fasaden, särskilt om väggen inte är helt vertikal utan buktar utåt. En annan fara utgörs av större stenar eller föremål som ligger så nära sockeln, att takdroppet slår i stenen och skvätter upp på väggen. Då uppstår alltid allvarliga rötskador på timret. Den andra hu-

vudorsaken till röta är att byggnaden "sjunker" ner i marken. Grässvålen, nässlor, halonbuskar m m får växa oförhindrat runt socklarna, vilket gör att marknivån sakta höjer sig. Till slut är den i kontakt med syllstocken.

Här följer några enkla råd för att skydda timmerstommen. Kontrollera att:

1. Yttertaket håller tätt.
2. Hängrännor och stuprör är i ordning.
3. De bräder och lister som finns för att avleda regnvattnet från känsliga väggpartier är i gott stånd.
4. Nedre delen av väggen och syllstocken ligger på betryggande avstånd från marken och växtligheten
5. Inga större stenar eller andra föremål ligger så nära sockeln att takdroppet kan skvätta upp på väggen.
6. Trappstenar och liknande har "fall utåt" och helst inte ligger i direkt kontakt med timmerväggen.
7. Se till att sockeln inte är putsad med cement, eftersom fukt kan vandra från marken bakom cementputsens och in i stommen. Fukten kan vid ogynnsamma förhållanden ge upphov till svåra svampangrepp.

Ibland kan så stora skador ha uppstått att delar av eller hela stockar måste bytas ut. Det är en ganska enkel procedur, om det gäller ett mindre uthus, t ex ett gårdsmagasin, men en mer komplicerad historia för ett bostadshus. Principen är att träbjälkar, eller vanligare stålprofiler, skruvas eller bultas fast på väggens insida. Med hjälp av domkrafter lyfts dessa bjälkar så att den skadade stocken kan frigöras ur timmerförbandet. Svårigheten är att murstockar och installationer lätt skadas vid lyftet. En annan komplikation är att golvbjälklaget, i varje fall delvis, bör vara avlägsnat, samt att domkrafterna behöver ett bra underlag, ibland ett gjutet fundament, att stå på. Vid byte av syllstock och hammarband bör man av hållfasthetsskäl eftersträva en hel, oskarvad stock. Timmerbyggnaden är nämligen fribärande mellan hörnknutarna. Om skarvning av syllstocken ändå görs, bör det ske ovanför en stödjande grundsten. Vanligtvis har dock stockarna bara lokala röt-

Bilden visar byte av syllstock

skador. Endast dessa delar behöver då avlägsnas och iskarvas med nytt, eller ändå bättre återanvänt, friskt virke. Vid små rötangrepp räcker det att hugga ur de skadade delarna och inpassa motsvarande friskt virke. Om stocken måste sågas av och skarvas, bör det göras som en sk blixtskarv med hak. Den ger en stabil sammanfogning, som gör att stockändarna inte kan glida isär.

En allmän rekommendation är att inte såga bort mer murket virke än som är absolut nödvändigt. Röta i virke är inte något som smittar friska delar eller sprider sig. När betingelserna för röta upphör slutar rötan att breda ut sig.

a. ilagning

b. halv-i-halvt skarv

c. blixtskarv

Om en vägg har blivit skev, eller vissa stockar vill tryckas ut, kan detta avhjälpas med sk följare. Fyrskurna bjälkar, ca 6×6 tum, bultas fast vertikalt, mitt för varandra på in- och utsidan av väggen. De får sedan sitta kvar som stöd i fortsättningen och målas i fasadens färg.

Timrade väggar som blivit väderbitna och rötskadade kläddes i äldre tider med brädpanel, framför allt knutarna. Stockarnas ändträ är timmerstommens känsligaste del. Några år senare kanske söderväggen behövde brädfodras, och så fortsatte arbetet tills husets samtliga väggar var inklädda efter ett antal år.

Målning av tidigare omålade timmerbyggnader skall undvikas. Många timrade byggnader är dock sedan länge målade med Falu rödfärg och i sådana fall fortsätter man självklart denna behandling. Att måla tidigare obehandlade timmerbyggnader är att förvanska den vackra grå yta som bildats av många års väderpåverkan. Nyinsatt virke bör lämnas trävitt och obehandlat. Det grånar efter några år på det naturliga sättet. Processen kan påskyndas med järnvitriollösning men detta ger sällan den mjuka silverfärgande tonen.

En byggnad bör underhållas med sådana metoder att de inte försämrar ett framtida underhåll. Ansvar för en god byggnadsvård vilar på den enskilda fastighetsägaren.

Alla byggnader bör byggas om varsamt så att kulturhistoriska och arkitektoniska kvalitéer bevaras. Det är genom intresse och engagemang hos den enskilda fastighetsägaren och projektören som det kulturhistoriska arvet kan förvaltas och byggnadstraditionen kan leva vidare.

Kommunens byggnadsnämnd kan ge besked om bygglov krävs eller om speciella restriktioner för ombyggnad gäller. Kommunens bygglovarkitekt kan ge praktiska råd i ombyggnadsfrågor.

Vid förändring av byggnader som är skyddade enligt kulturminneslagen, så kallade byggnadsminnen, krävs tillstånd av länsstyrelsen.

Länsmuseet och andra museer hjälper till med byggnadsantikvarisk rådgivning till såväl fastighetsägare, projektörer som hembygdsföreningar.

Litteratur:

Det finns mycket skrivet om timmerbyggnation vad gäller historisk utveckling, olika knuttyper och praktiskt utförande. Här är några exempel lämpliga för fortsatta studier:

Byggnadsteknik och timmermanskonst. Avd. för arkitektens teori och historia. Peter Sjömar. CTH, Göteborg 1988.

Timmermannens verktyg. Lena A:son-Palmqvist. Fataburen 1983.

Skansens handbok i vården av gamla byggnader. Biörnstad/Gustafsson.

Hus att vårda – Byggnadskultur i Jämtland och Härjedalen. Raihle/Rentzog.

Husets delar, vård och renovering. Västerbotten 3/4 84. Våra hus – råd och vård. Sixtensson/Lindström.

Informationsbladet

är framställt inom ramen för ett samarbetsprojekt mellan museerna i västra Sverige och Nääs hantverkscentrum. Bladet är redigerat av arkitekt/antikvarie Margareta Hallin vid Älvsborgs länsmuseum.

Text och tecknade illustrationer:

Antikvarie Karl-Arne Karlsson vid Värmlands museum.

Foto:

Ola Eriksson, Älvsborgs länsmuseum.

Lay-out:

Arkitekt Olof Antell, Stockholm och arkitekt/antikvarie Margareta Hallin vid Älvsborgs länsmuseum.

Distribution och abonnemang:

Nääs hantverkscentrum
Nääs slott, Södra flygeln
448 00 FLODA, tel. 0302-304 44

Utgivare:

Älvsborgs länsmuseum
April 1990